

ANQARA JANGI KELIB CHIQUISHNING SABABALARIGA YANGICHA YONDOSHUVLAR

Tukuzboyev Jasurbek Olimjon o‘g‘li
O‘zMU tarix fakulteti 3 kurs talabasi
Jasurbek1204@gmail:
Tel: +998991079899

Annotatsiya Ushbu maqolada davlatchilik masalasi Amir Temur va Boyazid Yildirim o‘rtasidagi munosabatlar misolida tahlil qilingan. Anqara jangining kelib chiqishi sabablariga turli yondoshuvlar mahalliy va horijiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. O‘rganilgan adabiyotlarga tanqidiy nuqtai nazardan qarab tegishli hulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Anqara janggi, diplomatik munosabat va yozishmalar, davlat boshqaruvi, xon, xoqon, kogon, qoraxon, shan-yu, xan-yu, van-yu, ilteber maqomlari.

Аннотация В данной статье анализируется вопрос государственности на примере взаимоотношений Амира Темура и Баязида Йылдырыма. Различные подходы к истокам битвы под Анкарой были проанализированы на основе отечественной и зарубежной литературы. Соответствующие выводы даны в критическом обзоре изучаемой литературы.

Ключевые слова: Битва под Анкарой, дипломатические отношения и переписка, государственное управление, статусы хана, кагана, Карахана, Шан-ю, Хан-Ю, Ван-Ю, ильтебера.

Annotation This article analyzes the issue of statehood using the example of the relationship between Amir Temur and Bayezid Yildirim. Various approaches to the origins of the Battle of Ankara have been analyzed on the basis of Russian and foreign literature. The relevant conclusions are given in a critical review of the literature under study.

Keywords: Battle of Ankara, diplomatic relations and correspondence, public administration, statuses of Khan, Kagan, Kagan, Karakhan, Shan-yu, Khan-Yu, Wang-Yu, Ilteber.

Kirish

Anqara jangi uzoq yillar davomida dunyo tarixchilarini o‘ziga jalb qilib kelgan bo‘lib, nizolarning kelib chiqishi haqida turli qarashlar, yondashuvlar, tahlillar shakillangan va ular o‘rtasida tafovutlar ham mavjud. Jumladan, Yevropa tarixchilari asosiy diqqat e‘tiborni Usmoniylar davlatini butun mintaqaga tahdidiga alohida e‘tibor qaratadigan bo‘lsa, turk

tarixchilari Amir Temurni buyuk davlat qurishiga Usmonli davlatining yuksalishini tahdid sifatida ko‘rgan. Arab tarixchilari Amir Temurni chig‘atoy ulusi ustiga davlat qurganligiga e‘tibor qaratishib, uning yurishlarining asosiy sababini faqat Chingizxon kabi buyuk davlat qurishga intilganligiga bog‘laydi.

Yana bir muhim qarashlardan biri Amir Temur turkiy davlat qurish maqsadi bilan bogliq. Bizga ma‘lumki, Amir Temur davlat boshqaruvida turkiy qoidalar va shariat asosida amalga oshirgan. Buni Amir Temurning shaxsiyati, mentaliteti, turkiy an‘analarning islom dini bilan uyg‘unligi hamda o‘zidan oldingi hukmdorlar tajribasidan samarali foydalana olganligida ko‘rish mumkin. Turk tarixchisi Hayrunnisa Alan ta‘biri bilan aytganda, “Amir Temur - turklarning beyi, mog‘ullarning kuyovi va islom ummatining amiri, mana uch hususiyatni o‘zida jamlagan yagona hukumdordir”⁷. Bunday e‘tirof Amir Temurni to‘laqonli anglashga yordam berish bilan birga usmonlilar bilan munosabatini to‘liq tushinishga, Anqara jangiga yetaklagan ziddiyatlarning asl sabablarini tahlil qilishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlil. Anqara jangi haqida ko‘plab tarixchilar tadqiqot ishlarini olib borgan. O‘rganilgan adabiyotlarni ziddiyatlarni ikki davlat o‘rtasidagi to‘qnashuv sabablariga bo‘lgan munosabatdan kelib chiqib biri necha guruhlariga ajratish mumkin.

Birinchi gurux adabiyotlariga Yevropa tarixchilari: Marsel Brion, Harold La, Emanuel Berl, Peter Jackson, Rene Grousset va boshqalar tomonidan yozilgan asarlarni kiritish mumkin⁸. Ularning asarlarida Amir Temur “Yevropaning haloskori” sifatida ko‘rishga intilganligini kuzatish mumkin.

Ikkinchi gurux adabiyotlariga turk va azarbayjon tarixchilari Cunayt Kanat, Ahmat Shimshirgil, Yunus Og‘uz, Muammer Yilmaz, Harun Chetin, Halit Chetin, Ilber Ortayli, Sefa O‘zkaya va Tahsin Yilmaz O‘ztuna va boshqalarning⁹ asarlarida esa bu mavzu tortishuvli masala bo‘lib, ba‘zi tarixchilar anqara jangini bosqinchlik sifatida ko‘rsa, ba‘zilari esa tabiiy jaryon edi deganlarini kuzatish mumkin. Bundan tashqari bir birini tahdid sifatida ko‘rdi ham deyishadi.

Uchinchi guruxga o‘zbek tarixchilari B.Ahmedov, H.Dadaboyev, H.Sodiqov, Sh.O‘ljayeva, S.Toshkandiy, Muhammad Ali va boshqalarning asarlari¹⁰ mavjud bo‘lib, bu

⁷ Hayrunnisa Alan- “Bozkirdan Cennet Bahçesine TİMURLULAR” Istanbul: “Ötüken”2020, 368 b.

⁸ Marsel Brion. ”Men kim Sohibqiron-Jahongir Temur” T.: “Yangi asr avlodi” 2018. 554 b.; ⁸ Harold Lamb “Emir Timur”. Istanbul “Ilgi kultur sanat yayinlari” 2016. 320 b.;⁸ Emanuel Berl ”Atilla’dan Timur’a Avropa va Asya. Isatmbul 1999. “Do’g’an kitap”. 254 b; Peter Jeckson The Mongols and the West. Oxfordshire 2005. “ Routledge” 448 b.; Rene Grousset. Stepler Imperatorlogu , Atilla,Cengiz Han, Timur. Ankara .“ Turk tarihi kurumu”2011 593 b.

⁹ Cunayt Kanat. Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir. Istanbul “ Yeditepe “2018. 200 b; Shimshirgil A - Amir Temur. T.“Nasim Kutub” 2022. 396 b; Yunus Oguz. Amir Temur. T “ Yangi asr avlodi” 2018 .529 b; Muammer Yilmaz. Bozkirin altin cocugu. Istanbul. “ Akil Fikr Yayinlari” 2021. 120 b; Harun Chetin. Emir Temur ve Islam.. Istanbul “ IQ Kultur sanat Yayinchilik”2017 . 160 b.; Halit Chetin - Timur’un Anadolu seferi ve Ankara savasi. Istanbul . “Yeditepe”2012. 240 b; Ilber Ortayli. Turklerin altin cag’i. Istanbul . “Kronik kitab” 2017. 320 b; Sefa O’ .”Hunlar’dan gunumuze Turk askeri kulturu”. Istanbul ”Ötüken” 2019 880 b; Tahsin Oztuna. “Büyük Türkiye tarihi”: Istanbul.”Ötüken” 1983. 580 b;

¹⁰ B.Ahmedov “ Amir Temur”T.:”A.Qodiriy nomidagi xalq merosi” 1995. 634 b.; H.Dadaboyev. Amir Temurning xarbiy mahorati.T.:”Yozuvchi”1996. 90 b.; H Sodiqov - Amir Temur saltanatida xafsizlik xizmati. T“ART FLEX” 2020, 567 b; Sh. O‘ljayeva. Amir Temur davlat boshqaruvi. T.: “Akademnashr” 2017. Monografiya.250 b. S.Toshkandiy. Temurnoma. T.:”Cho’lpon” 1991. 350 b. Muhammad Ali. Amir Temur solnomasi. T.:”A.Navoiy nomidagi O‘zMK”2008. 52 b.

asarlarda Amir Temur davlat arbobi ekanligi va xar bir yurishlarini turli xil, moddiy va ma'naviy sabablarni yoritgan.

Tadqiqot metodolgiyasi. Tadqiqotda Anqara jangining kelib chiqish sabablari o'rganilgan adabiyotlar tahlil qilindi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tizimli tahlil va boshqa usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, mavzuga oid ko'rib chiqilgan adabiyotlarda nizoning kelib chiqishiga turli sabablar ko'rsatiladi. Quyida ularning ayrimlari keltirildi.

Birinchi sabab, Amir Temurning do'stona maktublariga va talablariga Usmonli sultonning odobsiz javob berishi, chegaralar to'qnashuvi, Jaloyirlar davlatidan qolgan yerlarning bo'lib olish masalasi, Qora Yusufning Yildirim Boyazidan panohtopishi, Amir Temurning ularni yo menga bering yoki davlatingizdan chiqarib yuboring taklifiga rad javobini berishini ham ko'rsatish mumkin.¹¹

Ikkinchi sabab, asosiy masala Sivas qal'asi hokimi Qozi Burhoniddinga Amir Temur tomonidan yuborilgan tobelik so'rovi maktubidan boshlangan *лиги*. Amir Temur Sivas hokimiga yozgan maktubini Qozi Burxoniddin bir necha nusxaga ko'chirib Usmonli sultoniga, Mamluk sultoni Barquqqa va To'xtamishxonga yuborgan. Унда “Bugun menga kelgan tobelik yaqinda sizga ham keladi” deb ta'kidlagan. Buning natijasida Amir Temurga qarshi ittifoq yuzaga keladi. Amir Temur ham bundan habar topgan va Sivas masalasini ortga surgan. Sivas hokimi Qozi Burxoniddin 1398 yilning yozida Oqquyunlilarga qilgan hujum mahalida Qora Yuluq Usmon tarafidan o'ldirildi. Sivas hokimining o'limi Amir Temurga qarshi qaratilgan ittifoqni parchalanishiga olib keldi. Bundan tashqari Yildirim Boyazid Sivas hokimi yerlariga hujum qilib uni qo'lga kiritdi. Ittifoq ham yo'q bo'ldi. Amir Temur ham bu hududni o'ziga tobe hududlardan bilgan edi, chunki bu yerda qurilgan barcha davlatlar va beklklar Ilhonli davlatidan qolgan parchalar edi. Ilhonli davlati bir turk-mog'ul davlati bo'lganligi uchun yagona hukumdor tizimiga kirishi va bo'ysunishi kerak edi. Ayni shu sabab ham uni kelgusi janglarga boshlab keldi.¹²

Uchinchi sabab, Ahmad Jaloyir va Qora Yusufning musulmonlarga bergan aziyati va Amir Temurning ularga qilgan urushidan boshlangan. Amir Temur ularni mag'lub etgach ular Usmonli sultonidan panohtopgan. Amir Temur ularni topshirishni so'ragan. Ammo usmonli sultoni buni rad etgan. Usmonli sultonning hududda amalga oshirgan harbiy xarakatlarining barchasi muvofiqiyatli yakunlanganligi bois Amir Temurni u qadar jiddiy qabul qilmagan. Buning natijasida esa Amir Temur tomonidan yuborilgan ogohlantirishlarni o'ziga nisbatan kamsitish deb bilgan¹³

To'rtinchi sabab, davlatlarning umumiy chegaralariga ega bo'lib borayotganida edi. 1401-yili kelib Amir Temur davlati chegarasi Usmonli davlati chegarasi bilan tutashdi. Bu vaqtda

¹¹ Cunayt K. Yildizlarni bahtina hukmeden son cihangir. Istanbul “Yeditepe” 2018. 200 b;

¹² Ahmat Shimshirgil. Amir Temur. T.: 2022. “Nasim Kutub” B.150-183

¹³ H.Sodiqov-“ Amir Temur saltanatida xafsizlik xizmati.: T2020 “ART FLEX”. 567 b.

Temuriylar davlati sarhadi 12 mil.km² bo‘lib, Usmonli davlatidan 13 barobar katta edi. Umumiy chegaralar to‘qnashuvi ham muqararlashib qolgan edi. Mintaqada kuch sinashish va hokimiyat ustunligi kayfiyati oshgan edi¹⁴

Bizningcha, davlatlar o‘rtasida ziddiyatning kelib chiqishi eski turk an‘analariga, odatlariga va madaniyatiga borib taqaladi. Davlatlar va hukumdorlarning o‘z mavqei va turk davlatlari ustidagi o‘rnini ko‘rsatib qo‘yishga intilgan. Bu yondashuv Amir Temurni Anqaraga aynan qaysi sabab yetaklab borganini aniq ochib berishga xizmat qiladi.

Anqara jangining kelib chiqishining asosiy sabablaridan biri sifatida davlat boshqaruvi shakli-maqomi alohida o‘rin tutganligini ta‘kidlash lozim. “Turk davlatlari qurilish jihatidan sharqdan, g‘arbga qarab quriladi. Sharqdagi qurilgan davlat boshlig‘iga Xon, Xoqon, Kagan, Qoraxon, Shan-yu, Xan-yu, Idikut va Ilteber unvoni berilgan. Sharqdagi bu davlatlar odatiga ko‘ra taxt egasi turk millatiga mansub bo‘lishi zarur edi. Xoqon mil.avv I-II asrlarda qo‘lanila boshlagan bo‘lib, odatada mog‘ul va turkiylarda kuzatilgan. Xoqon degani “xonlarning xoni” demakdir. (Forsslarda “*Shaxanshoh*” deb yuritilgan).

G‘arbiy davlatlar va ularning boshliqlari esa Yabg‘u deb atalgan.¹⁵ Yabg‘u esa Xoqondan pastroq ammo bosh vazirdan yuqori bir lavozim bo‘lib, bosh qo‘mondon lavozimiga to‘g‘ri kelib ba‘zi hollarda undan ham yuksakroq bir martabaga to‘g‘ri keladi. Ya‘ni davlatni ma‘muriy kuchi xoqonda bo‘lsa, xarbiy kuchi yabg‘u qo‘lida bo‘lgan. Shu yerda ta‘kidlash lozim-ki, yabg‘u lavozimining alohida mansab sifatida shakillanishi va tobe davlat maqomiga ko‘tarilishi bilan bevosita Turk xoqonligi davlatiga bog‘lanadi. Buminxon ukasi Istamiga “yabg‘u” maqomini berib uni g‘arbiy turk xoqonligi yerlariga bosh etib tayinlashi, uni yabg‘u maqomiga ko‘tarishi va g‘arbiy turk xoqonligi yerlarida mustaqil hukm yuritishi, ilk yabg‘u maqomidagi davlatning boshlanishining boshlang‘ich nuqtasi edi. Buminxon ukasi Istamiga yabg‘u maqomini berishi, ma‘muriy va xarbiy boshqaruvda mustaqillikdan ko‘rishimiz mumkin-ki, yabg‘u maqomi turk xoqonligida juda yuqori mansab hisoblangan. Xususan boshqa mamlakatlar bilan elchilik aloqlari va yoki boshqa turli diplomatik aloqalar o‘rnatishda mustaqil qaror chiqara olgan. Istami yabg‘u davlati Sharqiy turk xoqonligidan mustaqil ammo tobeligini tan olgan ilk yabg‘u davlati sifatida tarixga kirgan. Ayni shu jarayon turkiy davlatlarda muhim bo‘lgan.

Amir Temur o‘z tuzuklarida ham quyidagi ifodadan foydalanishining o‘zidan ham ma‘lim-ki, Temuriylar davlatida ham oliy nasablik, mavqei va hukumdorlikga xaqliylik masalasi yaqqol sezilib turadi.”Biz kim, Mulki Turon, Amiri Turkistonmiz, Biz kim millatlarning eng qadimi va eng ulug‘i Turkning bosh bo‘g‘inimiz”.¹⁶

Demak, davlatlar o‘rtasidagi ziddiyat yoki raqobatni kelib chiqishi ularning davlat boshliqlari mavqeiga ham bog‘liq bo‘lgan. Amir Temur qadim turk madaniyatiga sodiq qolgan va bunga sodiq qolishni hamma turk davlatlaridan talab qilgan. Jumladan, Jaloiyirlar davlati

¹⁴ Cunayt K - Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir. İstanbul “Yeditepe” 2018.. 200 b ;

¹⁵ Tahsin Y- Büyük Türkiye tarihi. İstanbul 1997 . ”Ötüken” 485 b

¹⁶ Axmedov B. Temur tuzuklari. T.: “G‘ofur G‘ulom nomidagi matba”1991. B.144

sultoni Ahmat Jaloidan, Oltin O‘rda hukumdori To‘xtamishdan, Mamluk sultoni Barquq davlatidan, Usmonli sultoni Yildirim Boyaziddan, Erzinjon amir Taxrotundan, Qoramono‘g‘illaridan, Dilqodiro‘g‘illaridan, Qora Qyunli va Oqqyunli beklaridan, sharqiy Mo‘g‘iliston bekliklari va Sivas mustaqil hokimi Qozi Burxoniddinlar tobelik va vassalik talab qildi. Agar Amir Temur ham bu xon unvoniga sodiq qolmaganida edi bu masala mutloqo boshqacha tus olgan bo‘lar edi. Amir Temurning davlatini hech bir beyliklar qabul qilmas edi. Ammo Amir Temur ham xon unvoniga sodiq qolgan holda, bu unvonga Og‘uz xon avlodidan va yoki Chingizxon avlodidan bo‘lgan kishini munosib ko‘rgan. Amir Temur har bir turk davlati bilan bo‘ladigan jangidan oldin tobelikni ta‘lab qilgan¹⁷. Shunda ham qabul qilmasa keyin hujum qilgan. Amir Temur urushdan ko‘ra kelishishni ko‘proq xohlagan. Ammo vaziyat faqat bir tamonlama hal bo‘lmaganidek jang qilishga ham to‘g‘ri kelgan. Amir Temur o‘ziga dushman bo‘lgan kishilarni ham yana qaytib shu yerga hukumdor qilib qoldirib ketgani kuzatilgan. Chunki Amir Temur hatto o‘z dushmanini ham eski turk an‘anasiga rioya qilishga ishongan. Bu ishonch bir qadar o‘zini oqlagan. Usmonlilar orasida sulton Murod II ham temuriylarga tobelikni qabul qilgan¹⁸. Ammo keyinchalik temuriyzodalarning taxt uchun kurashlari natijasida zaiflashgan Amir Temur davlati o‘z mavqeini yo‘qotidi va buning natijasida usmonlilarning to‘liq mustaqil bo‘lishiga olib keldi.

Davlat boshqaruvi tarixidan ma‘lumki bosib olingan yoki taslim bo‘lgan xududlarga mahalliy hukmdorlarning o‘zlari qoldirilgan. Bundan ko‘zlangan maqsad ularni mahalliy hududni yaxshi bilaganligi va kelgusi bosh ko‘tarishlarni oldini olish edi. Shu bilan birga mahalliy hukumdorni markaziy boshqaruvga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘lash juda muhim ahamiyat kasb etgan. Shunday tajriba Gilzoiy hukumdori bilan ham amalga oshirilganligini ko‘rish mumkin. Shu tariqa bo‘ysundirilgan hududlarni turkiy an‘analar asosida boshqarishga harakat qilingan. Biroq, Amir Temur va Usmonli turklar o‘rtasida jangovor harakatlar olib borilishga yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan omillar sabab bo‘ldi. Bu ham kelgusida Amir Temur vafotidan keyin taxt kurashlari va tashqi bosh ko‘tarishlarda muhim yordamchi bo‘lgan.¹⁹

Urushga har ikki davlat ham jiddiy tarzda tayyorgalik ko‘rishni boshladi. Chunki bu ikki davlat hali mag‘lubiyat alamini totmagan va hech bir vaqt yengilmagan askarlarga va qo‘mondolarga ega edi. Dunyoning yengilmas ikki qo‘shini, bu qo‘shin qarshisida hali hech bir kuch qarshi tura olmagan edi. Ikkisi ham millati va dini bir bo‘lgan eng qudratli davlatlar edi. Biri Osiyo qit‘asi hukumdori bo‘lsa ikkinchisi Yevropani titratgan hukumdor edi.

Xulosa

Anqara jangi uzoq yillar davomida tarixchi olimlarning diqqat markazida bo‘lib, unda millat, din va davlat masalalari jiddiy bir shakilda yuzaga chiqqan. Bu jangni asl sabablaridan biri sifatida “Xon” va “Yabg‘u” masalasi yoki turkiy davlat boshqaruvidagi davlat boshlig‘i

¹⁷ Ahmat Shimshirgil-“Amir Temur”. T. “Nasim Kutub” 2022 B.396

¹⁸ Batafsil qarang. Prof.Dr Halil I. “Tarixi Oliy Usmon”.

¹⁹ Amir Temur vafotidan keyin taxt uchun kurashlar boshlanib ketdi, Shoxrux Mirzo hokimiyatni mustahkamlash jarayonida o‘sha eski to‘be mahalliy hukmdorlar Temuriylar dushmanlariga qarshi xarkatlar olib bordi. Bular Usmonlilar sultoni Murod II, Gilzoiyilar hukumdori va Shirvon hokimi Shirvon shayx Ibrohimlardir.

mavqeni belgilash bo‘lganligi tadqiqot davomida aniqlandi. Turkiy davlatlar boshqaruvida sharqiy davlatlar har doim g‘arbga qaraganda biroz ustunlikka ega bo‘lgan. Buni nafaqat XV asrda balki Turk xoqonligi va Hun davlatida ham ko‘rish mumkin. Amir Temur va Yildirim Boyazid o‘rtasida bo‘lib o‘tgan Anqara jangida davlat boshliqlarining mavqei masalasi asosiy o‘rinda turgan. Shu bilan bir qatorda tomonlar maqom uchun kurash, oliy nasablik masalasi va turkiy va musulmon davlatlarni birlashtirish g‘yasi asosida xarkat qilganlar.

Anqara janggida Amir Temur g‘alaba qozongan bo‘lsada, bu urush turkiy davlatlar o‘rtasidagi bo‘linishning yaqqol dalili edi. Turkiy davlatlarning keyingi tarixi o‘zaro ayro tarzda rivojlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdurrahman D. Ankara savaşı öncesi Timur ile Yıldırım Bayezid'in Mektubleşmaları. Konya .: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi(15), 2004. B141-167.
2. O‘ljayeva Sh. Amir Temur davlat boshqaruvi. T.: “Akademnashr” 2017. Monografiyasi 250 b.
3. Axmed Shimshirgil Amir Temur. T: “Nasim Kutub” 2022. 396 b.
4. Cüneyt Kanat. Yıldızların Bahtına Hükmeden Son Cihangir. Istanbul 2018. “Yeditepe”. 200 b.
5. Marsel Brion. Men kim Sohibqiron-Jahongir Temur. Toshkent 2018. “Yangi asr avlodi”. 572 b.
6. Sodiqov H. Amir Temur saltanatida xafsizlik xizmati. T.: “Art flex” 2020. 567 b.
7. Axmedov B. Temur tuzuklari. T.: “G‘ofur G‘ulom nomidagi matba”1991.144 b.
8. Ahmedov B. Amir Temur. T.:”A.Qodiriy nomidagi xalq merosi” 1995. 634 b.
9. Sharofiddin Ali Yazdiy . Zafarnoma. T “Sharq”1997. 374 b.
10. Yunus Oguz. Amir Temur . T.: “ Yangi asr avlodi”2018 529 b.
11. Tahsin YOztuna. Büyük Türkiye tarihi. Istanbul 1983:.”Ötüken” 485 b.
12. Sefa Ö. Hunlerden günümüze Türk askeri kültürü . Istanbul 2019. “Ötüken” 880 b.
13. Emanuel Berl. “Atilla’dan Timur’a Avrupa va Asya” Isatmbul 1999. “Do‘g‘an kitap”. 254 b.
14. Muammer Yilmaz. “Bozkirin altin cocugu” Istanbul 2021. “ Akil Fikr Yayinlari” 120 b.